

FRED SANDERS

INLEIDING

IDENTITEIT IN HET WOONDOMEIN: WOONASSERTIVITEIT EN SOCIALE COHESIE

Latente onvrede

Dankzij een grote bouwproductie is het woningaanbod in Nederland sinds de jaren zeventig enorm toegenomen; er zijn woningen geproduceerd die aan redelijke eisen voldoen en in een goed verzorgde omgeving liggen. Ook heeft de burger door een toegenomen mobiliteit meer geografische speelruimte gekregen, waardoor een grotere vrijheid van vestiging is ontstaan. Toch lijkt er een latente onvrede over de omvang en de kwaliteit van het aanbod algemeen aanwezig. Het domein van wonen is een technocratische wereld; er wordt eerder gezocht naar oplossingen dan dat vraagstukken worden geanalyseerd. Wel wordt die onvrede duidelijk in maatschappelijke signalen vanuit zowel de politiek als het publiek. De landspolitiek doet regelmatig een oproep om meer bouwproductie, en op lokaal niveau worden de nieuwe wijken vaak openlijk bekritiseerd. Terwijl er veel betaalbare koopwoningen lange tijd te koop staan, zijn er lange wachttijden voor huurwoningen. Maar landelijk zijn er ook steeds meer initiatieven om bijzondere nieuwe woonbuurten van hoge kwaliteit tot stand te brengen. Woningcorporaties zijn actiever dan voorheen waar het gaat om de openbare ruimte of leefomgeving in buurten en wijken.

De interesse van het publiek om aan kwalitatieve woonomgevingen mee te werken lijkt echter nog steeds beperkt. Wat is hier aan de hand? Alleen door deze vraag te beantwoorden kunnen nieuwe initiatieven gericht worden op de toekomst. We zouden een beter evenwicht moeten zoeken tussen de initiatieven van de overheid en professionele organisaties enerzijds en het draagvlak en de waardering van de burger anderzijds.

Daarom is dit vraagstuk aan een aantal deskundigen voorgelegd en de in deze uitgave gebundelde essays en persoonlijke bijdragen vormen gezamenlijk een divers

palet aan inzichten. Een eenduidige oplossing van het vraagstuk wordt daarmee niet gecreëerd, maar wel wordt een meervoudige verdieping van de vraagstelling aangeboden aan allen die actief zijn in het woondomein in Nederland, burgers en professionals, in de hoop dat het debat tussen beide mede daardoor effectiever en productiever kan worden.

Uitdagingen en vragen in de volkshuisvesting

De verzorgingsstaat betekende een fundamenteel nieuwe ontwikkeling binnen de Nederlandse maatschappij. Er zijn nieuwe sociale verhoudingen en een zekere nivellering ontstaan, beide met grote ruimtelijke gevolgen. Het volkshuisvestingsbeleid, dat wettelijk zijn oorsprong heeft in 1901, heeft ervoor gezorgd dat de Nederlandse bevolking op een verantwoorde en hoogwaardige wijze is gehuisvest. Dit is niet alleen het gevolg van een constante productie van sociale huurwoningen tot het einde van de twintigste eeuw. Ook kwamen meer koopwoningen beschikbaar voor de midden-inkomens door de introductie van premiewoningen, een tijdelijk subsidiesysteem. Daarnaast werd er een systeem van huursubsidie in het leven geroepen. In Nederland is er op die manier een soort woonrecht ingevoerd. Hoewel er momenteel veel aan de verzorgingsstaat wordt 'verbouwd', kan toch worden aangenomen dat dit woonrecht het achtergronddecor zal blijven vormen van de samenleving in de nabije toekomst.

Door een groter geografisch bereik wordt het individuele vestigingspatroon steeds vaker bepaald door eigen wensen en voorkeuren. Meer groeperingen zullen een woon- en leefmilieu zoeken dat bij hun behoeften, aspiraties en leefstijl past. Ze hebben daar ook in stijgende mate de financiële ruimte voor. Deze ontwikkeling gaat helaas samen met een matige waardering van 'volkshuisvesting' in collectieve zin. Er zijn in de groeisteden en VINEX-wijken nogal eenvormige woonlocaties gebouwd, terwijl steeds meer woningzoekenden zich bewust worden van speciale woonwensen. Het is daarom te verwachten dat de vraag naar differentiatie in de gebouwde omgeving nog verder zal toenemen.

Hoe hier aan de aanbodzijde van woningen gehoor aan te geven, waar mogelijk samen met 'het publiek', of 'de consument'? De speelruimte lijkt op het eerste gezicht beperkt. Er zijn in de afgelopen vijftig jaar veel nieuwe woningen aan de woningvoorraad toegevoegd. Zelfs als ieder nieuwbouwproject vanaf nu zou voldoen aan alle mogelijke wensen, dan nog gaat het om een marginale toevoeging. In Nederland staan op dit moment 6,5 miljoen woningen. Uitgaande van een netto toename (nieuwbouw minus sloop) van 50.000 woningen per jaar, voegt de nieuwbouw jaarlijks nog geen

1% woningen toe aan de bestaande woningvoorraad. Als het om de kwaliteit van wonen gaat, dan dient de focus daarom niet alleen op de nieuwbouw gericht te zijn. De kwaliteit van wonen in de bestaande woonwijken is zeker zo belangrijk.

De uitdaging is daarom niet alleen gelegen in de kwaliteit van nieuw te bouwen woonomgevingen, maar vooral ook in de mogelijkheden van het 'resetten' van de woonsituatie binnen de huidige woningvoorraad. Naast de nieuwbouwproductie waren de laatste tientallen jaren ook de verhuisbewegingen enorm. Nu lijken we langzamerhand de periode te verlaten waarin de woning kenmerken had van een modeverschijnsel. Paste het huis niet meer, dan was verhuizen lange tijd de meest voor de hand liggende oplossing voor het aanpassen van het wonen aan de behoefte. Daardoor is de verantwoordelijkheid voor de woonomgeving door de burger steeds meer bij de overheid neergelegd. Bij onvrede over de woonsituatie zocht men eerder een 'reset' door te verhuizen, dan dat met een aannemer, de verhuurder of met burens en gemeente daarover werd overlegd.

Die situatie lijkt de laatste jaren dramatisch veranderd. Uit cijfers van het CBS blijkt dat het aantal verhuisbewegingen dalende is. In 2005 verhuist zo'n 9,5% van onze bevolking (ca. 1.550.000 personen), terwijl dat in 1999 11,5 % (ca. 1.850.000 personen) was (Ekamper en Van Huis, 2002).

Gezien de afnemende nieuwbouwproductie van de laatste jaren en de verwachting dat deze productie zich op het lagere niveau zal continueren, kan aangenomen worden dat

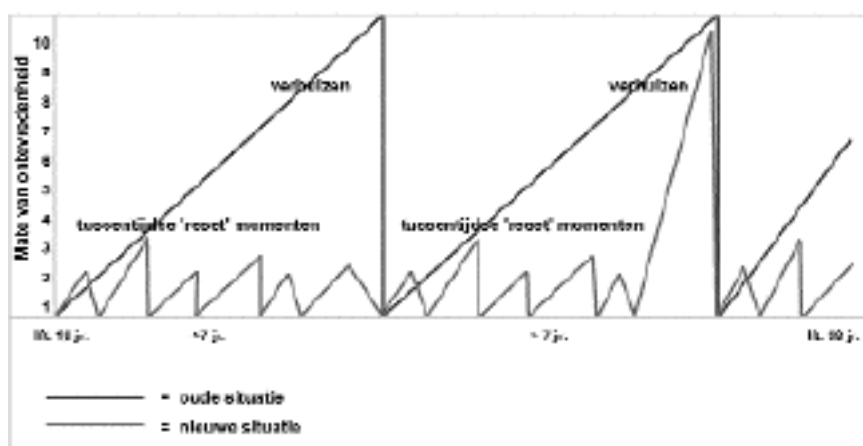

Fig. 1 'Reset' momenten in huidige en toekomstige situaties

ook het aantal verhuisbewegingen laag zal blijven. De mogelijkheden om een woon-carrière te doorlopen die bestaat uit een continue opeenvolging van verhuisbewegingen, lijken door deze ontwikkelingen steeds minder aanwezig. De bewoner zal het 'resetten' steeds meer in de eigen woning moeten gaan zoeken. De kwaliteit van wonen in relatie tot de betrokkenheid en tevredenheid van de burger wordt daarmee steeds belangrijker.

Binding, woonassertiviteit, community en woningcorporaties

Wonen mensen prettig, dan ontstaat over het algemeen een positieve binding met de buurt of wijk. Ook als het de bewoner alleen om de woning zelf gaat, dan nog ontstaat binding, al is het maar om negatieve invloeden buiten te houden.

Wij kunnen verschillende soorten van binding onderscheiden, gebaseerd op een overzicht van Van der Land (2004):

1. Binding door nabijheid, door een langdurige binding aan een bepaalde plaats.
Herkomst, familie en worteling in de stad spelen een belangrijke rol.
2. Binding door consumptie, door de winkels, terrassen, de cultuur en de stedelijke sfeer. Dit is typerend voor de postindustriële samenleving,
3. Binding door participatie, door maatschappelijke betrokkenheid met de stad.
Dit type binding is typerend voor de ontwikkelingsperiode van de industriële stad.
4. Binding door een onderdeel te zijn van een community. Het gaat om sociale binding en er is een sterke relatie met de behoefte aan veiligheid en geborgenheid.

Feitelijk gaat het vooral om passieve vormen van binding. Watzlawick, Beavin en Jackson (2000) stelden: "het is de mens niet mogelijk is, niet te communiceren". Mogelijk kan een variant hierop zijn dat het de mens ook niet mogelijk is, niet te socialiseren. De mens functioneert altijd in sociale structuren, en die worden als positief of negatief ervaren. Mensen functioneren bewust of onbewust in *social inclusion*, zij maken deel uit van (meerdere) sociale groepen die zich weer rangschikken in een netwerk (Weick, 1979). Deze sociale groepen zijn los of vast van karakter, afhankelijk van de opstelling van de mensen in de groep.

Een sterke sociale binding vraagt om een actieve opstelling, zowel van de burger zelf als van andere actoren. Transponeren we deze gedachten naar de wereld van het wonen, dan rijst meteen de vraag of de woonconsument zich bewust is van zijn houding en interacties in zijn woonomgeving, buurt en wijk. Bestaat er voldoende

bewustzijn van de eisen die men aan het wonen stelt, en hoe groot is het vermogen van het publiek om de eigen woonwensen te formuleren? Kort gezegd, hoe is het gesteld met de *woonassertiviteit*?

Woonassertiviteit wordt hier opgevat als *de potentie van bewoners en groepen van bewoners om zich in een hoge mate van keuzevrijheid bewust te zijn van de eigen intrinsieke behoeften in wonen, om aan dat bewustzijn te werken door te zoeken of al vorm te geven aan het zelf gewenste wonen, en van praktische mogelijkheden daartoe effectief gebruik te maken.*

Eén van de vraagstellingen in deze bundel is, wat het denken in termen van 'woonassertiviteit' kan betekenen. Het gaat zowel om een verkenning van welke essentiële woonbehoeften daarin van belang zijn, als om hoe woonassertiviteit gestimuleerd kan worden. Bij woonassertiviteit gaat het om positieve binding; het is daarom de moeite waard daar meer van te weten.

Daarnaast is de vraag ontstaan of de steeds meer besproken begrippen 'community' en 'sociale cohesie' een oplossing kunnen bieden. Het is ook mogelijk dat community eerder moet worden opgevat als een zogenaamde 'ideograaf'; een begrip waar iedereen een voorstelling bij heeft, maar dat zich tevens leent voor vele verschillende interpretaties.

Woningcorporaties lijken zich onvoldoende bewust te zijn van de enorme transformatie van hun huuraanbod. Doordat er nog maar beperkt huurwoningen worden gebouwd en tevens veel bestaande huurwoningen worden verkocht voor financiering van die nieuwbouw en het achterstallig onderhoud van de resterende voorraad, krimpt de komende 20 jaar het percentage huurwoningen in Nederland van 45% nu naar wel 30% in 2025.

Met al deze veranderingen is een onverwachte kans ontstaan om de kwaliteit van wonen en de betrokkenheid van de burger een positieve impuls te geven. Niet alleen bij nieuwbouw, maar ook bij omvangrijke investeringen in de bestaande huurvoorraad. Woningcorporaties moeten de kansen die zich nu voordoen in de vraagstukken van sociale cohesie, binding aan de buurt en woonassertiviteit resoluut aangrijpen. Alleen dan blijft de woningcorporatie een waardevol maatschappelijk instrument in het domein van wonen. Om deze kansen ook operationeel te kunnen gaan benutten, is het nodig de betekenis van deze begrippen te verhelderen en tot een grotere diepgang te komen wat betreft onderlinge verbanden, achtergronden en mogelijkheden. Met deze bundel wordt daartoe een eerste aanzet gemaakt.

Gebundelde kennis in het woondomein

Zowel een aantal onderzoekers als enkele praktijkgerichte professionals zijn uitgenodigd om zich over bovenstaande vragen te buigen. De code-woorden waarop deze essays werden gefundeerd, zijn: burgerschap, klant en consument, woonmilieus, leefstijlen, woonassertiviteit, stedenbouw en community. Zeven essayisten stelden hun kennis en inzichten aan deze bundel ter beschikking.

In zijn essay *Woonassertiviteit en burgerschap*, een gelukkig huwelijk? gaat Jan Steyaert in op de kwetsbaarheid van onze samenleving en de woonomgeving door asociaal gedrag. De inzet van woningcorporaties maakt een positieve ontwikkeling op dit terrein mogelijk, en Steyaert verwijst daarbij naar het gebruik van leefregels en beloningsystemen. Hij ziet de burger als co-producent en houdt een pleidooi voor maakbaar burgerschap in kleine leefverbanden.

Woonmilieu, leefstijl en levensloop van Jos Smeets vraagt aandacht voor de diversiteit van leefstijlen die de mens tijdens zijn levensloop hanteert, waardoor er eerder het perspectief van een vrijheid van beweging van 'autogebruik' is ontstaan dan dat men nog van 'stations' in het leven moet spreken. Hierdoor is er meer behoefte aan levensloop-bestendige woonmilieus met flexibel indeelbare woningen en ruime keuze uit voorzieningen. De ontwikkeling van de woonzorgzones zijn in dat opzicht een positieve ontwikkeling.

Kees Doevendans schrijft in *Het 'wij' van de wijkgedachte: de biografie van een stedenbouwkundig subject* over de ontwikkeling van het denken in termen van sociale cohesie in de Nederlandse stedenbouw. Met name heeft de Wijkgedachte hierin een centrale rol gespeeld. Het 'wij' dat de wijkgedachte als achtergrond hanteert, wordt gevolgd als een personage. Het stedenbouwkundig denken lijkt zich in algemene zin langs lijnen van classicistische en romantische dieptestructuren te bewegen, terwijl ook verschillende vormen van reflexiviteit kunnen worden onderscheiden. Hoewel de stedenbouw zich de laatste decennia inhoudelijk van het gemeenschapsdenken heeft verwijderd, is het community concept in expressief-esthetische zin nog wel actief.

In haar essay *Fragmenten van community in de poreus geworden stad* stelt Anne Schram dat het begrip community vooral een herinnering aan een verondersteld harmonisch verleden lijkt in te houden. Toch zijn er na de traditionele *Gemeinschaft* ook nieuwe, minder plaatsgebonden vormen van community ontstaan. Deze vragen om een andere opstelling van de stedenbouw met ruimte voor 'incidenten' en een zekere porositeit van de uitwaaiende stad. Een voorbeeld van dergelijke stedenbouw vindt Schram in het Midden-Amerikaanse San José, waar naast het strak geplande historische grid juist een stedenbouw van incidenten de boventoon voert,

en een al langdurige praktijk van een poreus urban field onze (postmoderne) aspiraties lijkt te bekritisieren.

Johan van Zoest gaat in *(Re)constructie van plekken als strategie voor community building* dieper in op de terminologie van *place-attachment* en *place-identity*. Terwijl mensen zich steeds meer losmaken van geografische plaats, blijft de hang naar herkenbaarheid en identiteit belangrijk, stelt Van Zoest. In de openbare ruimte gaat het dan om het maken van 'plekken' van betrokkenheid in plaats van neutrale ruimte, en natuur kan hierbij een grote rol spelen. Woningcorporaties zouden een belangrijke taak kunnen hebben om identiteit van woonplekken te vertalen in werkbare concepten en leefbare wijken.

Het intermezzo van Han Michel biedt een overzicht van soorten communities in Nederland. Volgens Michel ontleent het idee van community zijn kracht aan de gelijktijdige aanwezigheid van sociale en fysieke componenten, en hij licht dat toe aan de hand van een inventarisatie van voorbeelden.

Fred Sanders sluit af met een essay over de 'woonassertieve' mens die continu keuzen maakt in het woondomein. Kansen liggen volgens hem in hoog kwalitatieve woonmilieus, waarbij sociale binding misschien nog belangrijker is dan het precieze beeld van de architectuur. Niettemin onderkent hij de beperkte mate waarin de maatschappij maakbaar is. Mensen zullen blijven zoeken en verhuizen, afhankelijk van hun levensloop en individuele persoonlijke ontwikkeling.

De bundel die uit deze essays is ontstaan betreft een verkenning, een zoektocht naar de kwaliteit van wonen voor het nu en voor de toekomst. Het gaat hier niet om het determineren van oplossingen, maar om een bijdrage te leveren aan het debat en het stimuleren van de verdere verkenningen van anderen.